

UDK 27-32-12-242.5:26-256.24

Primljeno: 15. 5. 2015.

Prihvaćeno: 17. 6. 2015.

Prethodno priopćenje

MESIJANSKA RECEPCIJA POST 3,15 I 49,10 U TARGUMIMA

Darko TEPERT

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb

darko.tepert@ofm.hr

Sažetak

U članku je proučena mesijanska recepcija Post 3,15 i 49,10 u targumima Onkelos, Pseudo-Jonatan i Neofiti I. Najprije su predstavljeni dotični targumi unutar problematike njihova datiranja. Targum Onkelos, premda nastoji ostati vjeran hebrejskom tekstu, ipak u Post 49,10 tumači tekst u mesijanskom smislu. Targumi Pseudo-Jonatan i Neofiti I mesijansko tumačenje daju i u Post 3,15. Kod njih se pojavljuje pojam »kralja pomazanika«, koji ima svoje posebno značenje u kontekstu cjeline svakog od tih dvaju targuma, gdje je vidljivo da se očekuje kralj pomazanik koji će u posljednjim danima izvojevati pobjedu nad zlom, a njegovo će kraljevstvo biti uzvišeno. Taj kralj pomazanik dobiva i naslov spasitelja koji će svoj narod vratiti iz prognostva. Osobito je Post 49,10 stavljen u kontekst otkrivanja »tajne« koja je skrivena za posljednja vremena. Na temelju tih tekstova vidljivo je da je mesijansko iščekivanje u židovstvu između I. i V. stoljeća bilo vrlo živo.

Ključne riječi: mesija, kralj, posljednji dani, targumi, Post 3,15, Post 49,10.

Uvod

U *Dictionary of Judaism in the Biblical Period*, čiji je glavni urednik rabin Jacob Neusner, pod natuknicom »mesija u targumima«, kaže se: »Prema palestinskim targumima Petoknjižja, mesija će doći na kraju danâ, kad sadašnji svjetski poredak bude izmijenjen. Mesija će se boriti kako bi pobijedio sve Božje neprijatelje, bacajući zle u Gehenu i smještajući pravedne u Eden. Mesija će izići iz plemena Judina. Targum Prorokâ dalje pojašnjava da su mesijini izvori

u Davidovu rodu te jasno izriče da će kod mesijina ponovna dolaska iznova biti uspostavljen Hram.«¹

Kad je riječ o Post 3,15 i Post 49,10 pred čitateljem su dva međusobno prilično različita teksta. Prema književnoj vrsti, oba su teksta poetska, no Post 3,15 pripada prokletstvu, a Post 49,10 blagoslovu. Oba su, međutim, u kršćanskoj recepciji prepoznata kao mesijanska mjesta. Cilj je ovoga izlaganja pokazati njihov smještaj i značenje unutar targumske literature.

U tom smislu, najprije će biti prikazana problematika vezana uz nastanak i mogućnosti datiranja pojedinih targuma, ograničavajući se pritom na tri velika targuma: Onkelos, Pseudo-Jonatan i Neofiti I. Potom će biti analizirana recepcija Post 3,15 i Post 49,10 u svakom od tih triju targuma, da bi se na koncu pokušalo vidjeti koji je smisao tih redaka u kontekstu svakog pojedinog targuma, a osobito u kontekstu onih targuma koji značajnije proširuju tekst u mesijanskom smislu rabeći i izraz »kralj pomazanik«.

1. Problem datiranja targuma

Riječ *targum* označava na hebrejskom i aramejskom jeziku jednostavno »prijevod«, a osobito se rabi da bi se označilo prijevode hebrejske Biblije na aramejski.² Targumi mogu biti doslovni prijevodi, kao što je uglavnom slučaj s targumom Onkelos, ili slobodni prijevodi koji donose i teološka tumačenja, kao što su targum Pseudo-Jonatan³ i targum Neofiti za Petoknjižje, ili pak targum Pjesme nad pjesmama. Većina targuma koje danas poznajemo nastala je u pisanom obliku u rabinskom razdoblju,⁴ premda postoje i targumi stariji od kršćanske ere nađeni u Kumranu. S druge strane, ima i onih koji potječu iz srednjeg vijeka. Vrlo je vjerojatno da su svi ti targumi rabljeni i u sinagogalnom bogoslužju i u poučavanju.⁵

Targum Onkelos široko je prihvaćen u židovstvu od srednjega vijeka kao službeni targum Petoknjižja. Zbog nejasnoća oko tumačenja teksta Babilonskoga Talmuda, koji se odnosi na autorstvo toga targuma, do danas o tome

¹ Jacob NEUSNER – William Scot GREEN, *Dictionary of Judaism in the Biblical Period: 450 B.C.E. to 600 C.E.*, Peabody, 1999., 427.

² Danas postoje targumi svih knjiga hebrejske Biblije, osim Ezre, Nehemije i Daniela.

³ Targum Pseudo-Jonatan poznat je i kao Targum Jerušalmi.

⁴ Rabinsko razdoblje predstavlja prvih sedam stoljeća nakon Krista.

⁵ Usp. Jacob NEUSNER – William Scott GREEN, *Dictionary of Judaism in the Biblical Period*, 615–616.

postoje različita mišljenja.⁶ Prema jednom mišljenju, autor prijevoda je Akvila, onaj isti koji je načinio i poznati Akvilin grčki prijevod Biblije.⁷ Prema istom mišljenju, vrijeme nastanka toga targuma nije moglo biti nakon kraja II. stoljeća.⁸ Drugo je mišljenje da je taj targum bio anoniman, a da su Židovi u Babiloniji, krivo protumačivši predaju koja im je došla sa zapada, greškom taj tekst pripisali Akvili.⁹ U svakom slučaju, targum Onkelos bio je poznat u Babiloniji u talmudskom razdoblju, to jest između I. i početka V. stoljeća, no obično se drži da je nastao na području Palestine u I. ili početkom II. stoljeća te je kasnije, u IV. ili V. stoljeću, u Babiloniji doživio detaljnu reviziju.¹⁰

Targum Pseudo-Jonatan *editio princeps*¹¹ naziva Jonatanovim targumom, jer ga pripisuje istom autoru kojem je pripisan i službeni tekst targuma Prorokâ. No, već je u XIX. stoljeću postalo jasno da je riječ o krivom pripisivanju prouzročenu pogrešnom interpretacijom kratice ״ן kao *targûm Jêhônâtân* umjesto ispravnoga *targûm Jêrûšalmî*.¹² Takvo krivo pripisivanje trajalo je do XIV. stoljeća.¹³ U pokušajima datiranja toga targuma vodi se rasprava o njegovim značajkama koje su »kasne« te bi njegovo konačno oblikovanje u sadašnjem obliku smjestile tek u VII. ili VIII. stoljeće. Riječ je o mjestima u kojima se spominje ili navodi na misao o šest redova *Mišne* (uz Izl 26,9; 36,16), o 613 zapovijedi (uz Izl 24,12), o Muhamedovoj ženi i kćerima (uz

⁶ Usp. Philip S. ALEXANDER, Targum, Targumim, u: David Noel FREEDMAN (ur.), *The Anchor Bible Dictionary*, VI, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland, 1992., 321. Babilonski Talmud navodi na jednom mjestu: »Rabi Jirmijah ili, neki kažu, rabi Hijja bar Abba, rekao je: Targum *Tore* sastavio je Onkelos, prozelit, iz usta (to jest pod nadzorom) rabi Eliezera (ben Hirkana) i rabi Jehošue (ben Hananije)« (*b. Meg.* 3a). Na drugom mjestu ime Onkelos zamijenjeno je imenom Akilas, koje označava Akvilu i grčki prijevod (*usp. y. Meg.* 71c; *t. Dem.* 6,13 i *y. Dem.* 25d).

⁷ Usp. Alec Eli SILVERSTONE, *Aquila and Onkelos*, Manchester, 1931.

⁸ Silverstone to zaključuje osobito na temelju filološke analize teksta targuma. Usp. *Isto*, 148–149.

⁹ Usp. Dominique BARTHÉLEMY, *Les devanciers d'Aquila. Première publication intégrale du texte des fragments du Dodécaphéton trouvés dans le désert de Juda, précédée d'une étude sur les traductions et recensions grecques de la Bible réalisées au premier siècle de notre ère sous l'influence du rabbinat palestinien*, Leiden, 1963., 148–156.

¹⁰ Usp. Philip S. ALEXANDER, Targum, Targumim, 321.

¹¹ To je izdanje tiskano 1591. godine u Veneciji, a pripremio ga je Ašer Forins. Usp. Philip S. ALEXANDER, Targum, Targumim, 322. Jedini poznati rukopis tog targuma čuva se u British Library (Aramaic Additional MS 27031). Sadrži 231 foliju, a vjerojatno je napisan u XVI. stoljeću. Usp. Michael MAHER, *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis Translated, with Introductions and Notes*, Edinburgh, 1992., 12.

¹² Usp. Leopold ZUNZ, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden historisch entwickelt. Ein Beitrag zur Altertumskunde und biblischen Kritik, zur Literatur- und Religionsgeschichte*, Frankfurt a. M., 1892., 73–75.

¹³ Usp. *Isto*, 74.

Post 21,21), o Carigradu i Rimu (uz Br 24,19-24), o kršćanstvu i islamu koje predstavljaju Edom i Jišmael i slično. Međutim, osim tih značajki, ima i onih koje su »rane«. To su zazivi protiv neprijatelja velikoga svećenika Johanana (uz Pnz 33,11), koji može biti samo Ivan Hirkan (134. – 104. g. pr. Kr.), no još su značajnija brojna mjesta u kojima se pojavljuju prijevodi ili tumačenja zabranjena u rabinskoj književnosti, neka od njih već u *Mišni*. To bi značilo da bi početke toga targuma trebalo tražiti u vremenu prije nastanka *Mišne* (III. stoljeće) i *Jeruzalemskog Talmuda* (IV. – V. stoljeće).¹⁴ Taj je targum mnogo širi i slobodnijeg tumačenja nego Onkelos, te je opsegom gotovo dvostruko veći od hebrejskoga biblijskog teksta.

Treći cjeloviti targum Petoknjižja jest targum sadržan u kodeksu Neofiti I, koji je 1956. u Vatikanskoj knjižnici Díez Macho identificirao kao jednu recenziju Palestinskog targuma.¹⁵ Datiranje toga targuma još uvijek je predmetom diskusije, a moguće vrijeme nastanka seže od pretkršćanskoga razdoblja¹⁶ do vremena renesanse.¹⁷ U svakom slučaju, kodeks Neofiti I sadrži vrlo rani materijal, no njegov je tekst prošao kroz vrlo dugačak razvoj do svojega današnjeg oblika. U njemu, slično kao i u Pseudo-Jonatanu, ima znakova uređivanja iz razdoblja nakon sastavljanja *Mišne*, ali nema onakvih vrlo kasnih elemenata kakvi su prisutni u Pseudo-Jonatanu, pa se obično zaključuje da predstavlja stariju recenziju Palestinskog targuma, nego što je to slučaj s Pseudo-Jonatanom. Stoga se njegov nastanak može smjestiti u razdoblje do III. ili IV. stoljeća.¹⁸

Vidljivo je iz toga da targumi mogu biti svjedoci razvoja židovskog tumačenja biblijskoga teksta u razdoblju od I. do V. stoljeća. Prilikom interpretacije njihova teksta, pa onda i recepcije dvaju biblijskih tekstova koji su predmetom zanimanja ovoga rada, bit će potrebno voditi računa i o tendenciji izbjegavanja mogućnosti da se određeni tekst tumači na kršćanski način.¹⁹

¹⁴ Nešto detaljniji opis i »kasnih« i »ranih« značajki s raspravom o datiranju nalazi se u: Philip S. ALEXANDER, *Targum, Targumim*, 322–323.

¹⁵ Prethodno je, barem od 1892. godine bio pogrešno katalogiziran kao targum Onkelos. Identifikacija je bila moguća na temelju naslova na prvom foliju i sličnosti s fragmentarnim palestinskim targumima, osobito onima iz kairske genize, te na temelju dijalekta. Usp. Philip S. ALEXANDER, *Targum, Targumim*, 323.

¹⁶ Usp. Alejandro DÍEZ MACHO, *The Recently Discovered Palestinian Targum: Its Antiquity and Relationship with Other Targums*, Leiden, 1960., 222–245.

¹⁷ Usp. Moshe H. GOSHEN-GOTTSTEIN, *The »Third Targum« on Esther and MS Neofiti I*, u: *Biblica*, 56 (1975.) 3, 301–326.

¹⁸ Usp. Philip S. ALEXANDER, *Targum, Targumim*, 323.

¹⁹ Riječ je o tendenciji koja je poznata i u grčkim prijevodima Staroga zavjeta koji nakon *Septuaginte* nastaju u židovskom miljeu.

2. Recepcija Post 3,15

S obzirom na Post 3,15, Heinz-Josef Fabry²⁰ u izdanju koje potpisuje zajedno s Klausom Scholtissekom piše: »Za mesijansko značenje – nedokazivo u židovstvu i Novom zavjetu, ali koje se naslućuje u LXX i targumima – temeljeći se na Rim 16,20; Heb 2,14; Otk 12 i većini izreka crkvenih otaca, moglo bi se reći da se kod 'roda ženina' može vidjeti mesijansko značenje.«²¹ Može li se prihvatiti ta njegova konstatacija? Pitanje je, zapravo, je li doista mesijansko značenje toga teksta u židovstvu nedokazivo i je li moguće reći da se u targumima ono tek naslućuje?

Hebrejski tekst, uključen u poetski govor o zmiji, ženi i muškarcu (usp. Post 3,14-19), donosi prokletstvo zmije (usp. 3,14-15), gdje se igrom riječi pokazuje da zmija, kao što je bila lukavija od svih (ערום) životinja (3,1), tako sada postaje prokletija od svih životinja (ארור).

Unutar prokletstva namijenjena zmiji stoje i riječi: »Neprijateljstvo ja zamećem između tebe i žene, između roda tvogeg i roda njezina: on će ti glavu satirati, a ti ćeš mu vrebati petu« (Post 3,15). U hebrejskom redak glasi:

וְאִיבָה אֲשִׁית בִּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֶךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפֶךָ רֵאשׁ וְאַתָּה תִּשְׁפָּנּוּ עֶקֶב:

Jasno je da prema tome kazna nije posljednja Božja riječ, nego postoji još neki kasniji razvoj u kojem se nastavlja borba između čovjeka i zmije-zla. Govoreći zmiji da će joj glavu satirati, Bog navješćuje i zmijin kraj. Bog se tako stavlja u obranu cijeloga čovječanstva, što bi bile značajke tekstova koji su se nekad vezali uz jahvističku predaju.²² Ključni su pojmovi u tom retku »sjeme« (זרע), što je obično prevedeno kao »rod« ili »potomstvo, potomak«, te osobna zamjenica »on«. U rodu ženinu doslovno se može prepoznati ljudski rod općenito. U kršćanskom čitanju prepoznaje se Isus Krist kao izdanak toga roda. U tekstovima Knjige Postanka koji slijede, »sjeme« često označava obećano potomstvo ili obećanog potomka praocima Izraela (usp. Post 17,7-10). Moguće je da je takav slijed u kasnijim razdobljima potaknuo mesijansko razumijevanje toga teksta. Osobna zamjenica »on« označava »rod ženin«, no, kako je u hebrejskom riječ o imenici u jednini muškog roda (sjeme) i zamjenici u jednini muškog roda (on), moglo bi se ostati i kod općenitoga značenja.

²⁰ Riječ je o dekanu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Bonnu i koautoru poznatoga *Teološkog rječnika Staroga zavjeta*.

²¹ Heinz-Josef FABRY – Klaus SCHOLTISSEK, *Der Messias: Perspektiven des Alten und Neuen Testaments*, Würzburg, 2002., 34.

²² S obzirom na suvremeni razvoj promišljanja o izvorima Petoknjžja, a osobito na četiri izvora koja navodi Julius Welhausen, usp. Anto POPOVIĆ, *Torah – Pentateuh – Peto-knjžje*, Zagreb, 2012., 301–304.

U interpretaciji *Septuaginte*, međutim, jest sljedeći oblik teksta:

καὶ ἔχθραν θήσω ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτός σου τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν.

Ovdje nalazimo imenicu srednjeg roda σπέρμα (sjeme), dok se na nju odnosi osobna zamjenica u muškom rodu jednine αὐτός. Prema tom čitanju, »sjeme« je protumačeno kao pojedinac, potomak koji će zmiji satrti glavu. Zanimljivo je da isto imaju i Akvilin i Simahov prijevod.²³

Sada se valja osvrnuti na oblik teksta koji nalazimo u targumima. U razmatranje uzimamo najprije Post 3,15 u targumu Onkelos:

וּדְבָבוּ אֲשׁוּי בֵּינְךָ וּבֵין אֵיתְתָּא וּבֵין בְּנֶךָ וּבֵין בְּנֵהָּ הוּא יְהִי דְכִיר מָא
דְּעַבְדַּת לִיה מְלֻקְדָּמִין וְאֵת תְּהִי גֵטֵר לִיה לְסוּפָּא

»Stoga neprijateljstvo zamećem između tebe i žene, i između sinova tvojih i sinova njezinih. On će se sjećati što si tomu prvotno učinila, a ti ćeš tomu gledati kraj.«²⁴

»Sjeme« je ovdje interpretirano kao »sinovi njezini« (בְּנֵהָּ), u pluralu, a slijedi zamjenica muškog roda u singularu (הוּא). Čini se kao da je Onkelos pokušao razriješiti dvojbu ubacujući množinu, no ostala je osobna zamjenica u jednini muškoga roda.

Post 3,15 u targumu Neofiti I donosi sljedeći tekst:

וּבְעַל־דְּבָבוּ אֲשׁוּי בֵּינְךָ וּבֵין אֵיתְתָּא וּבֵין בְּנֶךָ וּבֵין בְּנֵהָּ בְּנֵהָּ וְהוּא כֵּד
יְהוּן בְּנֵהָ גֵטֵרִין אֲוֵרִיתָא וְעַבְדִּין פְּקוּדֵיהָ יְהוּן מִתְכוּוֹנִין לָךְ וּמַחֲיִי יִתְךָ
לְרֵאשֶׁךְ וּקְטִלִין יִתְךָ וְכֵד יְהוּן שְׁבָקִין פְּקוּדֵי דְאוּרִיתָא תְּהוּ מִתְכוּוֹן וְנַכְתָּ
יִתִּיהָ בְּעַקְבָּהּ וּמִמְרַע יִתִּיהָ בְּרֵם לְבְרִיהָ יְהוּ אֲסוּ וְלָךְ חוּיהָ לֹא יְהוּ אֲסוּ
דְּעַתִּידִין אִינוּן מְעַבְדִּין שְׁפִוּתִיהָ בְּעוֹקְבָהּ בְּיוֹמָא דְּמִלְכָּא מְשִׁיחָא

»I neprijateljstvo zamećem između tebe i žene, i sinova tvojih i sinova njezinih. I dogodit će se kad budu sinovi njezini čuvali Zakon i činili zapovijedi, slijedit će te i udariti te u glavu i ubiti te, ali kad napuste zapovijedi Zakona, slijedit ćeš i ugristi ga za njegovu petu i učiniti da se razboli, ali sinu njegovu

²³ Poznato je da ta dva grčka prijevoda nastoje izbjeći mesijanske konotacije, to jest sve ono što je kršćanima moglo poslužiti u primjeni tekstova na Isusa Krista. U kršćanskom razumijevanju uporabljena osobna zamjenica upućuje na Mesiju ili na Isusa Krista. Ipak, u latinskom prijevodu *Vulgate* čita se *ipsa* – »ona«. To je dovelo do marijanskog tumačenja toga retka, tako da se u Mariji prepoznaje »ona«, nova Eva, koja će zmiji satrti glavu. Stoga i *Katekizam Katoličke Crkve* ovdje vidi navještaj Krista i njegove Majke (br. 410–411), nastavljajući tako tradiciju koja taj tekst naziva Protoevanđeljem.

²⁴ U prijevodima tekstova targuma nastojali smo zadržati koliko je god bilo moguće doslovno značenje pojedinih riječi.

bit će ozdravljenje, a tebi, zmijo, neće biti ozdravljenje, jer oni su spremni da im se učini olakšanje u budućnosti u dan kralja pomazanika.«

I ovdje je »sjeme« interpretirano kao »sinovi«, u pluralu, a u pluralu su i glagoli vezani za satiranje zmijine glave i njezino ubijanje. Zmija, pak, vreba petu samo jednoga.

Sličnu situaciju nalazimo i u targumu Pseudo-Jonatan, gdje Post 3,15 glasi:

ודבבו אישוי בינג ובין איתתא בין זרעית בנג ובין זרעית בנהא ויהי
כד יהוון בנהא דאיתתא נטרין מצוותא דאורייתא יהוון מכוונין ומחייין יתך
על רישך וכד שבקין מצוותא דאורייתא תהוי מתכווין ונכית יתהון
בעיקביהון ברם להון יהי אסו ולך לא יהי אסו ועתידין הינון למיעבד
שפיותא בעיקבא ביומי מלכא משיחא

»I neprijateljstvo ću postaviti između tebe i žene, između sjemena sinova tvojih i sjemena sinova njezinih. I dogodit će se kad budu sinovi ženini čuvali zapovijedi Zakona, slijedit će te i udariti te u tvoju glavu, a kad napuste zapovijedi Zakona, slijedit ćeš ih i ugristi ih za njihove pete, ali za njih će biti ozdravljenje, a za tebe neće biti ozdravljenje. I spremni su oni da im se učini olakšanje/ozdravljenje u budućnosti u dan kralja pomazanika (Mesije).«

I ovdje je »sjeme« interpretirano kao »sinovi«, u pluralu, a u pluralu su i oni koji udaraju glavu zmiji, kao i oni kojima zmija vreba petu.

Jasno je da i u targumu Neofiti I i u targumu Pseudo-Jonatan nalazimo na kraju spomen »kralja pomazanika« (מלכא משיחא), te spomen »dana« koji će biti »dan kralja pomazanika« (ביומא דמלכא משיחא).

Vidljivo je mesijansko razumijevanje teksta koje se u *Septuaginti* i targumu Onkelos može naslutiti, a u targumima Pseudo-Jonatan i Jerušalmi spomenut je »kralj pomazanik« koji će imati neku ulogu u »dan kralja pomazanika«. I dok se u *Septuaginti* i targumu Onkelos mesijanska konotacija naslućuje na temelju jednine muškog roda zamjenice, ostala dva targuma tu zamjenicu donose u množini, no konačnu pobjedu povezuju s kraljem pomazanikom.

3. Recepcija Post 49,10

Taj se redak nalazi u kontekstu Jakovljeve oporuke (Post 49,1-27) koja predstavlja prvu dugačku pjesmu u Bibliji, o čijem su podrijetlu i pozadini vođene brojne rasprave. Premda ima mišljenja da je Jakovljeva oporuka ovdje umetnuta, valja primijetiti da redosljed plemena uglavnom odgovara redu kojim su Jakovljevi sinovi rođeni (29,32 – 30,24; 35,18), barem što se tiče Leinih i Rahelinih sinova. Osuda Rubena, Šimuna i Levija vezana je uz epizode iz Post

34 i 35,22. Naglasak je stavljen, čini se, na samo četiri sina, Rubena, Šimuna, Judu i Josipa, a to su upravo oni čija su imena objašnjena uz spominjanje imena JHVH (29,32-35; 30,24).

Prema zemljopisnom smještaju nekih plemena (Zebulun i Jisakar), prema raspršenosti Šimuna i Levija, prema relativnoj snazi Jude i Josipa, moglo bi se zaključiti da bi tu pjesmu trebalo datirati u predmonarhijsko vrijeme. Određene izmjene teksta mogle su nastupiti u kasnijim razdobljima, osobito s obzirom na tekst o Judi.²⁵

Govoreći o pojedinim plemenima, jasno je da Ruben gubi prvorodstvo, dok je u Suci 5 on još uvijek značajno pleme. U kasnijem tekstu Pnz 33,6 Ruben je beznačajan. Šimun i Levi prokleti su zbog napada na Šekem, te će i jedan i drugi nestati, a prešućuje se religijska uloga Levijevaca, koja je možda postala sasvim jasna tek nakon osvajanja Jeruzalema i gradnje Hrama. Uz Judu je vezano prvenstvo i premoć, a proroštvo koje mu je namijenjeno govori o kraljevstvu (Post 49,8-12). Obično se drži da je riječ o kasnijem dodatku iz vremena monarhije, pri čemu valja prepoznati i mesijanske konotacije. Zebulun je smješten uz more, u susjedstvu Sidona. U stvarnosti to će pleme zauzimati unutrašnjost južne Galileje (Jš 19,10-16). Jisakar će obitavati u plodnoj dolini Jisreel, gdje će biti podložan Kanaancima. Dan će narod svoj »suditi« – tu je jasna igra riječi. Nije međutim sasvim jasna usporedba sa zmijom. Post 49,18 predstavlja sredinu oporuke. Gad je pogranično pleme s onu stranu Jordana pa će stoga često i biti uključeno u ratove. U retku 49,19 neprestano se ponavljaju suglasnici Gadova imena pa je poetski postupak sličan kao i u slučaju Dana. Slično Jisakaru, i Ašer je obitavao u plodnom području, sjeverno od Karmela. Naftalijevo područje bilo je sjeverno od Galilejskog jezera, ali tumačenje retka koji spominje košutu i lanad nije jasno.

Najduži je blagoslov upućen Josipu, ali i najsloženiji za tumačenje, osobito stoga što Samarijanski Pentateuh i *Septuaginta* donose prilično drukčiji tekst. Josip je najprije uspoređen sa stablom ili lozom ili, pak, nekom divljom životinjom (49,22; u hebrejskom tekstu nije rečeno tko je ili što je plodno, a takva predaja prisutna je u targumu), potom je uspješan u samoobrani (49,23-24) i konačno prima blagoslov (49,25-26). U boljem prijevodu taj bi blagoslov započeo riječima: »Bog oca tvoga neka ti pomogne, Šadaj neka te blagoslovi« (49,25a). Šest puta u ta dva retka ponovljen je korijen בָּרַךְ, »blagosloviti«. Josip tako ima posebnu ulogu među braćom (49,26), što ne bi trebalo čuditi, jer u vri-

²⁵ Usp. Alexander ROFÉ, *Introduction to the Literature of the Hebrew Bible*, Jerusalem, 2009., 292-294.

jeme ulaska u Obećanu zemlju Izraelce predvodi Efrajimovac Jošua, a narodni zbor održava se na Josipovu području u Šekemu. Na koncu Jakov blagoslivlje i najmlađeg sina, Benjamina, koji je opisan kao vuk grabežljivi, jer se podsjeća na brojne bitke koje vodi (Suci 3,15-30; 5,14.19-21). Zaključni redak (Post 49,28) naknadni je komentar cijele oporuke, koji tumači da se ona ne odnosi samo na praoce nego na budućnost izraelskih plemena. To je ujedno i prvi put da se uopće u Bibliji spominju plemena.

Kad je riječ o Judinu plemenu, tumačenje je hebrejskog teksta upitno, osobito u Post 49,10, gdje hrvatski prijevod glasi: »Od Jude žezlo se kraljevsko, ni palica vladalačka od nogu njegovih udaljiti neće dok ne dođe onaj kome pripada – kome će se narodi pokoriti.«

Izraz »dok ne dođe onaj kome pripada« prevodi hebrejski עַד כִּי־יָבֹא שִׁילָה. Pritom posljednja riječ tog izraza ima i svoj *qere*: שִׁילֹו. Osim toga, kritički aparat BHS naglašava da »mnogi rukopisi« donose שִׁלָה, što bi se moglo protumačiti i kao שִׁלְוָה. Tako se cijeli izraz može protumačiti kao »dok ne dođe onaj kome pripada«, ali i kao »dok ne dođe poslanik«.

Septuaginta na tom mjestu ima ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶ, što se može prevesti »dok ne dođe ono što je pridržano/sačuvano za njega«. Akvilin prijevod sasvim preskače problematičnu riječ, dok *Vulgata* ima »donec veniat qui mittendus est«, to jest »dok ne dođe koji je poslan«.

Targum Onkelos donosi ovakvu aramejsku verziju Post 49,10:

לֹא יַעֲיִדִי עֲבִיד שׁוֹלְטָן מְדִבִּית יְהוּדָה וְסִפְרָא מִבְּנֵי בְנוֹתָי עַד עֲלֵמָא
עַד דְּיִתִּי מְשִׁיחָא דְדִילִיָּהּ הִיא מְלֻכּוּתָא וְלִיָּהּ יִשְׁתַּמְעוּן עַמְמֵיָּא:

»Neće se prestati prenositi žezlo (vlast) iz doma Judina, ni poznavatelj Pisama među sinovima sinova njegovih, dok ne dođe pomazanik (Mesija) čije je to kraljevstvo i onaj koji će biti prihvaćen od naroda.«

Riječ koja je inače u hebrejskom tekstu problematična, a može značiti »onaj kome pripada« ili »poslanik«, ovdje je interpretirana kao מְשִׁיחָא čije je kraljevstvo (מְלֻכּוּתָא). Tako se nalazimo pred mesijanskom interpretacijom do koje je targum vjerojatno došao polazeći od riječi »poslanik«.

Targum Neofiti I razrađuje ovakvu interpretaciju:

לֹא פִסְקִין מְלַכִּין מִן דְּבֵית יְהוּדָה וְאִף לֹא סִפְרִין מְלַפֵּי אֹרֵיָּהּ מִבְּנֵי
בְנוֹי עַד זְמַן דְּיִתִּי מְלַכָּא מְשִׁיחָא דְדִידֵיהּ הִיא מְלֻכּוּתָא וְלִיָּהּ יִשְׁתַּעֲבָדוּן כָּל מְלֻכּוּתָא:

»Neće nestati kraljeva iz doma Judina, niti će poznavatelji Pisama poučavati Zakon među sinovima sinova njegovih, do vremena kad će doći kralj pomazanik (Mesija), čije je to kraljevstvo i njemu će biti podložena sva kraljevstva.«

Ovdje nije riječ samo o mesiji, nego nalazimo izraz משיחא, to jest »kralj pomazanik«, a njegovu će kraljevstvu biti podložena sva kraljevstva.

U sličnom smjeru ide i targum Pseudo-Jonatan:

לא פסקין מלכין ושליטין מדבית יהודה וספרין מאלפי אורייתא
מזרעיה עד זמן די ייתי מלכא משיחא זעיר בנוי ובדיליה יתמסון עממיא

»Neće nestati kraljeva ni vladara iz doma Judina, a poznavatelji Pisama će poučavati Zakon među njegovim sjemenom, do vremena kad će doći kralj pomazanik (Mesija), neznanat među sinovima njegovim i zbog njega će se raspasti narodi.«

Opet je riječ o kralju pomazaniku koji će doći i donijeti raspad, propadanje narodima.

Sva tri targuma ovdje u Post 49,10 govore o mesiji iz plemena Judina, a Pseudo-Jonatan i Neofiti I govore o kralju pomazaniku koji je prikazan kao pobjednik koji će doći.

4. Kralj pomazanik u targumima

Targumska interpretacija Post 3,15 i 49,10 dovodi nas do zanimljiva naslova מלכא משיחא »kralj pomazanik«, koji se u hebrejskoj inačici המֶלֶךְ הַמְּשִׁיחַ ne pojavljuje u *Tori*, ali ni u ostatku hebrejske *Biblije*. S druge strane, u targumu Onkelos riječ משיחא pojavljuje se dvaput u cijelom Petoknjžju i to u Post 49,10 i u Br 24,17. Oba su teksta tradicionalno smatrana mesijanskim mjestima. Premda je imenica משיחא u sintaktičkoj vezi s imenicom מלכא, sintagma משיחא מלכא ne pojavljuje se ni u Br 24,17.

U targumu Neofiti I משיחא pojavljuje se u Post 3,15; 49,10.11.12, te još u Br 11,26; 24,7. Usto, u svim tim slučajevima riječ je upravo o sintagmi משיחא מלכא.

U targumu Pseudo-Jonatan ista sintagma nalazi se u Post 3,15; 35,21; 49,1.10.11.12; Izl 40,9; Br 23,21; 24,20.24; Pnz 25,19; 30,4. U Br 24,17 riječ משיחא također je dovedena u vezu s kraljem. Izraz משיחא pojavljuje se još u Izl 17,16; 40,11.

Targum Pseudo-Jonatan, dakle, osim u tekstovima koji nas izravno zanimaju, sintagmom »kralj pomazanik« koristi se još u kontekstu Jakovljeva putovanja (Post 35,21). U masoretskom tekstu kaže se da je Jakov razapeo svoj šator s onu stranu Migdal-Edera, a targum Pseudo-Jonatan dodaje da je to »mjesto gdje će se objaviti kralj pomazanik na kraju danâ« (בסוף יומייהא). Riječ je o podsjećanju na riječi proroka Miheja, gdje je riječ o budućem kraljevstvu na Sionu: »Tada će Jahve nad njima kraljevati na gori Sionu od sada i do vijeka. I ti, kulo

stadâ [migdal eder], Ofele Kćeri sionske, opet će se tebi vratiti prijašnja vlast, kraljevstvo Kćeri jeruzalemske« (Mih 4,7-8). Cijeli taj odlomak kod Miheja započinje riječima: »Dogodit će se na kraju danâ«, to jest בָּאֵתְּרִית הַיָּמִים (4,1).

U tom se smislu bolje razumije i Post 49, koji u targumu započinje proširenjem u kojem Jakov kaže svojim sinovima da će im objaviti skrivene stvari koje će se dogoditi kad dođe מֶלֶכָּא מְשִׁיחָא – kralj pomazanik (Post 49,1). Pritom spominje »nagradu za pravedne i kaznu za zle, te spokoj Edena« (49,1), što je tema koja je i inače prisutna u tome targumu.²⁶

Pridjev »neznanat« (kralj pomazanik) može se povezati s Post 25,23, gdje je taj pridjev uporabljen kad je riječ o neznatnom kojem će služiti snažniji i stariji brat, dok su se Ezav i Jakov sudarali u Rebekinoj utrobi. Općenito se taj pridjev pojavljuje u naraciji o mlađem bratu koji postaje baštinik obećanja, a koja obilježava cijelu Knjigu Postanka, pa bi možda u tom ključu trebalo čitati i spominjanje neznatnoga kralja pomazanika.²⁷

Nakon Post 49,10, u targumu Pseudo-Jonatan u hrvatskome prijevodu, čitamo:

»Kako li je lijep kralj pomazanik koji će ustati iz doma Judina opasavši svoje bokove te će sići i poredati bojne redove protiv neprijatelja i pobiti kraljeve s njihovim vojskovođama. I neće biti kralja ni vojskovođe koji će ustati pred njim. Gore će se zacrvenjeti od krvi pobijenih, a njegove haljine bit će zbog krvi slične vinskome tijesku. Kako li su lijepe oči kralja pomazanika, poput vina čista, od gledanja otkrivene golotinje i prolijevanja krvi pravednikove, a zubi su njegovi čišći od mlijeka jer nije jeo ukradeno niti orobljeno. I stoga bit će okrvavljene gore njegove i vinski tijesci njegovi od vina, a bregovi njegovi pobijeljet će od žetve i torova ovaca« (Post 49,11-12).

²⁶ Razrada te teme u targumu Pseudo-Jonatan započinje u tekstu koji se odnosi na Kajina i Abela (Post 4), gdje Abel predbacuje Kajinu što ne vjeruje u nagradu za pravedne i kaznu za zle. Čini se da rasprava slijedi glavne crte razdjelnice između farizejske i saducejske sljedbe. Josip Flavije za saduceje kaže da, za razliku od farizeja, nisu prihvaćali sudbinu, to jest bilo kakvo predodređenje koje bi upravljalo ljudskim činima, tako da je čovjek jedini krivac za svako zlo koje čini i jedini zaslužan za svako dobro djelo (usp. Works of Flavius Josephus with morphological tagging, BibleWorks, 2005.: Josip FLAVIJE, *Židovske starine*, XIII, 173; XVIII, 16–17; *Židovski ratovi*, II, 164–165). Usto, saduceji nisu vjerovali u besmrtnost duše, niti u kaznu ili nagradu nakon smrti, a prihvaćali su samo propise sadržane u pisanom Zakonu (usp. Josip FLAVIJE, *Židovski ratovi*, II, 165; *Židovske starine*, XIII, 297; XVIII, 17).

²⁷ Čini se da sličnu ideju nalazimo i u Lukinu evanđelju, gdje je, unutar diptiha o navještau rođenja Ivana i Isusa, Isus predstavljen kao mlađi u odnosu na Ivana Krstitelja, osobito u kontekstu susreta Marije i Elizabete, s implicitnim navodom teksta Post 25,21-26. Usp. Darko TEPERT, *Implicitni navodi Petoknjžja u Lk 1*, u: Mario CIFRAK – Nikola HOHNJEC (ur.), *Neka iz tame svjetlost zasine*, Zbornik radova u čast prof. dr. sc. Adalbertu Rebiću, Zagreb, 2007., 410–411.

U tome kontekstu naslućuje se da se spomen kralja pomazanika ne odnosi samo na razdoblje monarhije ni na nekoga poznatog povijesnog kralja, nego na mesiju koji će doći na kraju danâ, donijeti pobjedu nad neprijateljima, pravednost i blagostanje. Iz toga konteksta postaje jasnije i »ozdravljenje u budućnosti u dane kralja pomazanika« iz Protoevanđelja.

Koliko je značenje toga kralja pomazanika za targum Pseudo-Jonatan svjedoči i odlomak iz Izl 40,9, gdje je Prebivalište i sve u njemu pomazano i posvećeno »poradi krune kraljevstva doma Judina i kralja pomazanika koji će doći da otkupi Izraela na kraju danâ«.

U Br 23,21 kralj o kojem je riječ u masoretskom tekstu označen je kao משיחא. Mesijina pobjeda i vječno uništenje svih neprijatelja naglašeni su na više mjesta i u Bileamovu proročanstvu. U Pnz tekst koji govori o brisanju spomena na Amaleka, targum Pseudo-Jonatan dodaje: »Pa ni u dane kralja mesije, ne zaboravi!« (Pnz 25,19). U Pnz 30,4, gdje je riječ o povratku izgnanikâ, kaže se u targumu da će ih odande vratiti »riječ Gospodinova« (מימרא דיי) i to »po rukama Ilije, svećenika velikoga, i odande ćete biti vraćeni po rukama kralja mesije« (Pnz 30,4).

U targumu Neofiti I nalazimo sličnu situaciju. Nakon Post 49,10 nalazimo sljedeće:

»Kako li je lijep on, kralj pomazanik, koji će ustati iz doma Judina opasavši svoje bokove te će izići u rat protiv neprijatelja svojih i pobiti kraljeve s vojskovođama. Gore će se zacrvenjeti od krvi njihovih pobijenih, a bregovi će se zabijeljati od masti muževa njihovih. Njegove haljine bit će prljave od krvi više nego onoga koji gazi grožđe. Kako li su lijepe oči kralja pomazanika, poput vina čista, koji njima ne gleda otkrivenu golotinju i proljevanje krvi pravednikove, a zubi su njegovi čišći od mlijeka jer nije jeo ukradeno niti orobljeno. I stoga bit će okrvavljene gore njegove od vina i vinski tijesci njegovi od vina, a bregovi njegovi pobijeljati će od mnoštva žita i torova ovaca« (Post 49,11-12).

U Br 11,26, u tekstu koji govori o dvojici koji su ostali u taboru kad je Duh sišao nad starješine, te su ta dvojica u taboru prorokovala, kaže se da je Eldad prorokovao sljedeće: »Evo, prepelica je došla od mora i Izraelu je postala kamen spoticanja [stupica].« A Medad je prorokovao i govorio: »Evo, Mojsije je došao iz tabora, a Jošua je služio kao vođa nakon njega, i njih dvojica proriču. Na kraju budućih danâ Gog i Magog dolaze u Jeruzalem i po rukama kralja pomazanika (דמלכא משיחה) oni će pasti i gorjet će sinovi Izraelovi sedam godina od njihova oružja...«

U Br 24,7 masoretski tekst glasi u hrvatskome prijevodu: »Teći će voda iz mješina njegovih, i sjeme njegovo u vodama velikim. Kralj će njegov nad-visit' Agaga, uzdiže se kraljevstvo njegovo.« *Zagrebačka Biblija* u prvom dijelu

retka slijedi *Septuagintu* koja ovdje ide dalje u mesijanskom smislu, jer prevodi: »Iz potomstva njegova čovjek će izići, nad mnogim će on vladati narodima.« Ideja potomstva nije, međutim, daleko ni od masoretskog teksta, ako se zna da »vode velike« mogu označavati i sjemenu tekućinu (usp. Iz 48,1).²⁸

Taj redak targum Neofiti I prevodi: »Ustat će kralj njihov među njima i njihov spasitelj (וּפְרוּקֵהוֹן)²⁹ od njih. Skupit će im njihovo izgnanstvo iz zemlje njihovih neprijatelja i njegovi sinovi vladat će mnogim narodima. Bit će snažniji od Šaula koji je volio (imao milosti za) Agaga, kralja Amalečana. I bit će uzvišeno kraljevstvo kralja pomazanika (דְּמִלְכָּא מְשִׁיחָא).«

Targum očekuje kralja koji će biti spasitelj, sposoban da vrati narod iz progonstva, i koji će biti bolji od Šaula. Na spomen Šaula očito je navelo spominjanje Agaga u 1 Sam 15,9. Zbog svoje naklonosti Agagu, Šaul je bio odbačen (usp. 1 Sam 15,10-23), a nasuprot njemu, kraljevstvo kralja pomazanika bit će uzvišeno.

I u targumu Neofiti I nalazimo bogato proširenje na početku Post 49, gdje je odmah u prvom retku pojašnjeno da će ovdje biti otkrivena »tajna« (רֵזֶא) posljednjih vremena, premda se u 49,1 ne spominje izričito kralj pomazanik, kako je to slučaj u targumu Pseudo-Jonatan.

Zaključak

Nakon što već masoretski tekst ostavlja otvorenu mogućnost tumačenja dvaju redaka uzetih u razmatranje (Post 3,15 i Post 49,10) i nakon što i grčki prijevodi pokazuju mesijanske tendencije u tumačenju, targumi proširuju takvo tumačenje. Iz svega ovdje navedenoga, čini se da je u targumima prisutna ideja mesije, no na različite načine. Dok targum Onkelos u Post 3,15 i 49,10 donosi općeniti spomen pomazanika i tek se posredno u Br 24,7 dovodi u vezu s imenicom »kralj«, u targumima Pseudo-Jonatan i Neofiti I naglašena je uloga »kralja pomazanika«.

U Post 3,15 targumi nastoje protumačiti borbu između dobra i zla kao borbu u kojoj sudjeluju »sinovi«, to jest ljudski rod, udaljujući se tako od *Septuagintina* tumačenja u singularu koje omogućava mesijansko čitanje. Ipak, taj redak i u targumima ostaje bitan za mesijanska iščekivanja, ukoliko će se konačna pobjeda dogoditi u dane kralja pomazanika, to jest u dane mesije. Iz

²⁸ Usp. Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, II, Leiden, 2000., 577. Usto, i »mješine« su u dualu, što potkrepljuje takvo tumačenje.

²⁹ Usp. Marcus JASTROW, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, II, New York, 1943., 1221.

takva tumačenja izdvaja se samo targum Onkelos, koji ovdje nastoji ostati bliži hebrejskom tekstu.

U Post 49,1 već i masoretski tekst govori o »kasnijem vremenu«, što daje poticaj za daljnja tumačenja. Targum Pseudo-Jonatan već u tom prvom retku ponovno uvodi pojam »kralja pomazanika«, a u Post 49,9.10-12 svi targumi, pa čak i Onkelos govore o pomazaniku, a onda i o kralju pomazaniku u čijim će se danima dogoditi pobjeda i izbavljenje. Dapače, u targumu Neofit I on je predstavljen i kao spasitelj.

Stoga valja reći da targumi svjedoče o živom iščekivanju kralja pomazanika, to jest mesije, koji će biti konačni pobjednik nad zlom. To očekivanje nije tek predmetom nejasnih naslućivanja, nego je očito u židovstvu snažno prisutno. Premda i dalje ostaje otvorena problematika datiranja pojedinih targuma i tradicija koje su u njima prisutne, ipak se može zaključiti da je u razdoblju između I. i V. stoljeća iščekivanje takvoga mesije bilo živo.

Summary

MESSIANIC RECEPTION OF GEN 3:15 AND 49:10 IN TARGUMS

Darko TEPERT

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
darko.tepert@ofm.hr

This article examines the messianic reception of Gen 3:15 and 49:10 in targums of Onkelos, Pseudo-Jonathan, and Neophytes I. Firstly, it presents the aforementioned targums and the problem of their dating. Although the targum Onkelos tries to remain faithful to the Hebrew text, it interprets Gen 49:10 in the messianic sense. On the other hand, targums Pseudo-Jonathan and Neophytes I interpret even Gen 3:15 in the messianic sense. They introduce the term »anointed king« that has a special meaning within the whole context of each of these targums, where it is evident that the anointed king is expected, who will be victorious over evil in the last days and his kingdom will be exalted. This anointed king is also called the saviour who will deliver his people from exile. It is especially evident when it comes to Gen 49:10 that this verse has been read in the context of revealing the »secret« that has been hidden until the last times. On the basis of these texts it is evident that the messianic expectation has been very much alive in Judaism between the 1st and the 5th century.

Keywords: *messiah, king, last days, targums, Gen 3:15, Gen 49:10.*